

گفت‌وگو با شیخ باقر شریف قرشی

اشاره:

آیت الله شیخ محمد باقر شریف قرشی، مهرماه امسال در مراسم پنجمین دوره کتاب سال ولایت حضور داشتند و به پاس عمری تلاش و پژوهش علمی در زمینه دین و اهل بیت (ع) جایزه ویژه پنجمین دوره کتاب سال ولایت به وی اهدا شد. شیخ محمدباقر شریف قرشی در شهر نجف در خانواده‌ای علمی چشم به جهان گشود. در اوایل کودکی با ضایعه درگذشت مادر مواجه شد. اما این ضایعه او و برادر بزرگترش شیخ هادی را از تحصیل علم باز نداشت. آیت الله محمدباقر شریف قرشی در محضر علمای برجسته‌ای چون سید موسی الباج، شیخ بشیرالعاملی، شیخ محمد تقی الایروانی، مرحوم آیت الله العظمی مرعشی نجفی، شیخ محمد طاهر آل شیخ راضی، مرحوم آیت الله العظمی خوئی، شهید آیت الله العظمی سید محسن حکیم و دیگران تحصیل کرد، و در عصر اشتقاق و استبداد حکومت یعنی صدام به پژوهش و تألیف در حوزه علوم دینی به ویژه اهل بیت (ع) پرداخت. در این بهگذر تاکنون ۴۳ اثر از ایشان منتشر شده است. دفتر کتاب ماه دین به همین منظور گفت‌وگویی با وی انجام داده است. هر چند که در این گفت‌وگو به علت کمی وقت، به بررسی و بحث درباره آثار ایشان به صورت تفصیلی پرداخته نشده است.

فهرستی از آثار آیت الله شیخ محمدباقر شریف قرشی که فرزند وی شیخ مهدی قرشی در اختیار کتاب ماه دین گذاشته، به شرح زیر است:

- ۲۳- انظمة الحكم و الادارة فی الاسلام
- ۲۴- العمل و حقوق العامل فی الاسلام
- ۲۵- هذه هی الشیعة
- ۲۶- بحوث عقائدية مقارنة
- ۲۷- الشیعه و الصحابه
- ۲۸- السجود علی التربة الحسينیه
- ۲۹- اضواء علی زیارة اهل القبور
- ۳۰- سلامة القران من التحریف
- ۳۱- اهل البيت فی رحاب القرآن
- ۳۲- اهل البيت فی ضلال السنة النبویه
- ۳۳- الفقه الاسلامی تاسیس اصالته مدارکه

- ۱۲- حیاة الامام الهادی (ع)
- ۱۳- حیاة الامام الحسن العسكري (ع)
- ۱۴- حیاة الامام المهدي (ع)
- ۱۵- العباس بن علی رائد الكرامة و الفداء فی الاسلام
- ۱۶- حیاة الشهيد الخالد مسلم بن عقيل (ع)
- ۱۷- السیدة زینب رائدة الجهاد فی الاسلام
- ۱۸- النظام السیاسی فی الاسلام
- ۱۹- نظام الترویج فی الاسلام
- ۲۰- النظام الاجتماعی فی الاسلام
- ۲۱- نظام الأسرة فی الاسلام
- ۲۲- النظام الاقصادی فی الاسلام

- ۱- حیاة الرسول الاعظم (ص) (۳ مجلد)
- ۲- موسوعة امیر المؤمنین (ع) (۱۱ مجلد)
- ۳- حیاة الامام الحسن (ع) (۲ مجلد)
- ۴- حیاة سیدة النساء فاطمة الزهرا (۱ جلد)
- ۵- حیاة الامام الحسين (ع) (۳ جلد)
- ۶- حیاة الامام زین العابدین (ع) (۲ جلد)
- ۷- حیاة الامام محمد باقر (ع) (۲ جلد)
- ۸- موسوعة الامام جعفر الصادق (ع) (۷ جلد)
- ۹- حیاة الامام موسی بن جعفر (ع) (۲ جلد)
- ۱۰- حیاة الامام الرضا (ع) (۲ جلد)
- ۱۱- حیاة الامام الجواد (ع)

روزی من به همراه برادرم شیخ هادی قرشی نزد شهید بزرگوار سید محمد باقر صدر بودیم که بحثی درباره اهل بیت (ع) پیش آمد و ایشان گفتند که درباره اهل بیت (ع) آثار علمی نگارش نیافته و آثاری که تاکنون منتشر شده به صورت علمی، موضوعی و روشمند نیست. این مسائل و عشق و علاقه فردی من نسبت به ائمه اطهار (ع) مرا بر آن داشت که به تحقیق و پژوهش درباره ایشان (ع) بپردازم و همواره تلاشی می‌کردم که بتوانم اثری تألیف کنم تا برای نسل امروز مفید و سودمند باشد

○ اگر اجازه بفرمایید اولین سؤال از دوران کودکی، تحصیل و استادان شما باشد؟

به نام خداوند و با سلام بر محمد (ص) و ائمه اطهار (ع)، بنده در خانواده‌ای علمی متولد شدم. پدرم در شهر القاسم (ع) معلم علوم دینی بود. در همان دوران کودکی من و برادرم، فقیه بزرگ حجت الاسلام شیخ هادی قرشی، با مرگ مادر مواجه شدیم که ضایعه بزرگی بود. در اوان کودکی به دلیل اینکه مدرسه رسمی وجود نداشت، در مکتب و نزد علما و معلمان دینی که به جوانان و خردسالان علوم دینی تدریس می‌کردند، به درس و تحصیل علوم دینی و مذهبی مشغول شدم. اولین معلم من مرحوم شیخ کریم قفطان بود. من و برادرم پس از دوره مقدماتی علم نحو را نزد برخی فضلا و علما آموختیم. کتاب قطر الندی و پس از آن الفیه ابن مالک را زیر نظر حجت الاسلام والمسلمین شیخ حسین الخلیفه الاحسائی که در تدریس الفیه ابن مالک مهارت داشت، فرا گرفتیم. نزدیک به هشت سال به یادگیری صرف و نحو پرداختیم که برخی به دلیل مهارت و تخصص برادرم در این علم صفت «اخفش» و «سیبویه» را به وی می‌دادند. در همین دوران دو کتاب در علم نحو را تألیف کردم. یکی در خصوص شرح علم نحو و دیگری در شرح ایاتی بود که ابن مالک در الفیه به آنها استناد و استشهاد کرده بود. آخرین کتابی که در علم نحو آموختم، المعنی ابن هشام بود. پس از این مرحله به تحصیل علم منطق نزد شیخ محمد علی دمشقی - از عالمان نجف - و فراگیری کتاب الحاشیه که از آثار مهم او بود، پرداختم. سپس کتاب مختصر البیان را نزد علامه کبیر شیخ عباس مظفر، علم اصول را در محضر شیخ بشیر عاملی و کتاب اللغه را نزد سید موسی البعاج فرا گرفتیم. بعد از پایان این دوره، در حضور مرحوم آیت الله العظمی سید محمود مرعشی نجفی که از بزرگترین استادان و علما بود، فرائد الاصول را آموختم. ایشان از معلمان عملی اخلاق بود. در این باره خاطره‌ای را از ایشان نقل می‌کنم. روزی به همراه طلبة‌ای پاکستانی نزد ایشان درس فرائد الاصول را می‌آموختیم. ایشان پس از پایان درس برخاست و کفش‌های ما را جفت کرد و جلوی پای ما گذاشت ما با سرافکنندگی و شرمساری بسیر به ایشان گفتیم؛ چه می‌کنید استاد! شما سادات و سرور و از علمای بزرگ دین ما هستید و این وظیفه‌ماست، ایشان در پاسخ گفتند: من با این کار خواستیم به شما نشان دهم که اگر طالب علم از اخلاق حسنه برخوردار نشود، نمی‌تواند به اصلاح امور بپردازد. زیرا علم اخلاق رکن اساسی است و طلاب علوم دینی چه بزرگ، چه کوچک باید از آن برخوردار شوند و مردم را در این خصوص آموزش عملی دهند. پس از فراگیری فرائد الاصول، دو مجلد کفایة الاصول را در محضر آیت الله العظمی شیخ محمد طاهر آل‌الشیخ راضی به

عنوان بحث خارج آموختم. پس از پایان این درس‌ها به نگارش درس شیخ محمد طاهر آل‌الشیخ راضی و نیز دروس قبلی پرداختم و به تدریس این علوم که، با علاقه و عشق فراوان، آموخته بودم، تمایل داشتم و گاه‌گاهی به تدریس می‌پرداختم. زمانی که سطوح رابه پایان رساندم، به شاگردی نزد معلم مجتهدین و بزرگان علم، حضرت آیت الله خوئی (قدس سره) مشغول شدم و بیست سال در دروس ایشان حاضر شدم و مباحث علمی و مهم وی را در فقه و اصول نوشتم که به صورت خطی در کتابخانه امام حسن (ع) در نجف نگهداری می‌شود.

• در پراتن سؤال می‌کنم که بعضی از دوستان در ایران لقب قرشی را به اشتباه قریشی خطاب کرده‌اند از جمله خود من لطفاً درباره لقب قرشی و تلفظ صحیح آن توضیح بفرمایید؟

در خصوص لقب «قرشی» که در نام خانوادگی ماهست باید بگویم که ما اهل منطقه شمس شهرکوت و به عشیره‌ای از جعفره منتسب هستیم. از این رو اگر کسی که از این مناطق به نجف می‌آمد به او قرشی می‌گفتند.

○ درباره فعالیت‌ها و آثارتان صحبت کنید. آبادر دوران جوانی فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی نیز داشته‌اید و در صحنه سیاست حاضر بوده‌اید؟

در زمان عبدالکریم قاسم تفکرات کمونیستی در حال گسترش بود و طرفداران این مکتب سمینارها و مراسم برگزار می‌کردند و در تمام محافل و گردهمایی‌ها شرکت می‌کردند و در همه خیابان‌ها و محله‌ها شعارهای کمونیستی، بر در و دیوار، نصب می‌کردند. بنده به همراه برخی علما و طلاب مانند محمد حسین حرزالدین به مقابله با کمونیسم و طرفداران آن پرداختیم و با سخنرانی‌ها و اعلامیه‌های مختلف سعی بر آگاه کردن اقشار و عامه مردم داشتیم. در همین حین با مطالعه و تحقیق درباره مکتب کمونیسم و سوسیالیسم به نگارش کتاب العمل و حقوق العامل فی الاسلام مشغول شدم که بازتاب خوبی داشت و حتی در کشورهای دیگر نیز از آن استقبال شد و به دوازده زبان ترجمه شد و چند بار در ایران، عراق و لبنان به چاپ رسید. پس از آن کتاب فی انظمة الحکم والادارة را تألیف و منتشر کردم که بسیار مورد توجه و استقبال علما و دانشمندان قرار گرفت و به زبان انگلیسی ترجمه شد و هم‌اکنون در برخی دانشگاه‌ها و مراکز علمی تدریس می‌شود. پس از آن کتاب النظام الثربوی فی الاسلام را تألیف کردم که این اثر نیز به زبان‌های مختلفی ترجمه و منتشر شده و در حال حاضر در دانشگاه الریاض عربستان سعودی تدریس می‌شود. از آثار دیگر می‌توانم به نظام الاسره فی الاسلام و النظام السیاسی فی الاسلام اشاره کنم که اثر دوم از مجموعه تحقیقات و مطالعاتم در زمان تألیف کتاب سیره الائمة الطاهرین است. سیره الائمة الطاهرین که زمان زیادی از زندگی من صرف آن شد، ۴۳ مجلد است. این تقریباً شرح کوتاهی از آثار من

مواجه خواهد شد. کتاب‌العمل و حقوق‌العامل فی‌الاسلام در ایران و پاکستان نیز مورد توجه قرار گرفت و فصل‌هایی از این کتاب در مجله بریدالشرق در آلمان منتشر و بررسی و تحلیل شد. درباره این بخش از آثارم گفتن یک نکته‌خالی از فایده نیست، بنده و مرحوم علی محمودعباس العقاد، اندیشمند فقید مصری، آثاری در زمینه نقد اندیشه‌ها و آرای کمونیستی منتشر کردیم و به تبع آن آثار دیگری در این زمینه نیز تالیف شد؛ رادیومسکو با نقد و رد آثار و دیدگاه‌های ما به بنده لقب مرتجع و واپس‌گرا داد و به عباس عقاد گرگ آمریکایی. اما این تقدیرها و تمجیدها از یک سو و اهانت‌ها و حملات برخی از سوی دیگر برای من اهمیتی نداشت. مسئله‌ای که من به دنبال آن بودم توجه و خدمت به اسلام و اهل بیت (ع) بود.

○ جناب آقای قرشی کدام یک از آثار شما در جهان عرب مخاطب بیشتری داشته و به آن بیشتر توجه شده است؟

کتاب ارزشمند حیات‌الامام‌الحسین (ع) که در سه مجلد است، پنج بار تجدید چاپ شده است. تلاش کردم در این اثر درباره قیام امام حسین (ع) به مباحثی که پیش از این ارائه نشده و مغفول مانده بپردازم. از جمله این مباحث دلیل هجرت امام (ع) به عراق است و اینکه چرا امام به یمن یا ایران یا مناطق دیگر سفر نکرد. همچنین درباره انگیزه‌های درونی امام (ع) در این قیام بحث شده است. از مباحث دیگر، بحث درباره نحوه قدرت رسیدن یزید و پدرش معاویه و پیشینه آنهاست که عمدتاً کمتر به ماهیت آن توجه شده است. این دو و پدرشان اباسقیان بزرگترین دشمنان اسلام بودند که در مقابل اسلام ایستادند و از توسعه و گسترش آن جلوگیری کردند. با مطالعه و تحقیق آثار قیام عاشورا و بررسی اهداف دشمنان امام (ع) به تالیف این اثر پرداختم و زندگی، سرگذشت، شهادت و روزگار ایشان را از ابعاد مختلف بررسی و تحلیل کردم. این اثر در حدود دویست صفحه یا بیشتر ضمیمه دارد که به زودی منتشر خواهد شد.

○ لطفاً درباره مجلدات دیگر مجموعه سیره‌الانمه الطاهرین (ع) نیز توضیحاتی بدهید؟

از این مجموعه، هفت مجلد به امام صادق (ع) اختصاص دارد که رادیو لندن درباره آن مصاحبه‌ای باینده داشت. در این اثر درباره زندگی و حیات علمی و علوم‌ی که امام صادق (ع) در آن مهارت و تخصص داشت مانند شیمی، فیزیک، فقه، طب، حدیث و جز آن بحث می‌شود. همچنین درباره دانشگاه امام صادق (ع) که چهار هزار طلبه و دانشجو داشت - و برخی معتقدند طلبه‌ها و دانشجویان مکتب امام صادق (ع) قابل شمارش نیست - دیدگاه‌هایی ارائه شده است. درباره تعداد دانشجویان امام صادق (ع) به پژوهش و کاوش پرداختم و نزدیک به دو سال به تتبع در آثار رجال‌شناسی، پرداختم و مجموعه‌عظیمی از شاگردان ایشان را شناسایی کردم که تعدادشان ۳۶۵۲ دانشمند بود که این تعداد، تنها بخشی از شاگردان ایشان بودند.

حیات و روزگار امام موسی بن جعفر (ع) نیز بخش دیگری از این مجموعه است که حدود دو هزار صفحه است. همچنین درباره زندگی امام زین‌العابدین (ع) نیز کتابی را از این مجموعه منتشر کرده‌ام و با کاوش در حیات ایشان به این نتیجه رسیدم که برخلاف برخی دیدگاه‌ها که زندگی امام را در شب‌زنده‌داری، عبادت و گریه برای فاجعه کربلا خلاصه می‌کنند، امام (ع) افزون بر این ویژگی‌شان، بنای تمدن اسلامی و سازنده دوباره اسلام بود و در شهر مدینه مرکز

بود. شاید بیشتر از آثاری که نام بردم، مقدمه نوشته‌ام که خودمی‌تواند در دو یا سه مجلد با عنوان «هنا و هنا» به چاپ برسد.

○ ارزشمند شما سیره‌الانمه الطاهرین، اثری تازه درباره حیات امامان شیعه است، چرا به تالیف این اثر پرداختید؟ با توجه به اینکه شرایط سیاسی و اجتماعی عراق نیز، چندان اجازه تالیف چنین آثاری را نمی‌داد؟

به طور کلی آثار و منابع ارزشمند و به روز درباره سیره انمه اطهار (ع) کم است و کمتر به صورت جدی به این موضوع پرداخته شده است. اما این مسئله درباره قرآن کریم مصداق ندارد چرا که آثار متعدد ارزشمندی از تفسیر گرفته تا علوم قرآنی تالیف شده‌است و بدیهی است که سیره امامان نشأت گرفته از سیره پیامبر اکرم (ص) است و شیعیان امامیه همواره نسبت به سیره انمه (ع) علاقه و توجه فراوانی داشته‌اند. روزی من به همراه برادرم شیخ هادی قرشی نزد شهید بزرگوار سید محمدباقر صدر بودیم که بحثی درباره اهل بیت (ع) پیش آمد و ایشان گفتند که درباره اهل بیت (ع) آثار علمی نگارش نیافته و آثاری که تاکنون منتشر شده به صورت علمی، موضوعی و روشمند نیست. این مسائل و عشق و علاقه فردی من نسبت به انمه اطهار (ع) مرا بر آن داشت که به تحقیق و پژوهش درباره ایشان (ع) بپردازم و همواره تلاش می‌کردم که بتوانم اثری تالیف کنم تا برای نسل امروز مفید و سودمند باشد. بخش‌هایی از این اثر به فارسی و اردو ترجمه شده و در قم به چاپ رسیده است. همچنین بخش‌هایی به زبان انگلیسی ترجمه و منتشر شده‌است.

○ موضوعات و مباحث دو کتاب النظام السياسي فی الاسلام و النظام الاجتماعي فی الاسلام حول چه محورهایی است. شما در آثار اولیه‌تان به ابعاد سیاسی، اجتماعی و... اسلام پرداخته‌اید، اگر امکان دارد کمی در این باره صحبت کنید؟

در روزگاری که کمونیسم در عراق در حال گسترش بود و اندیشه‌های کمونیستی در میان مردم و جامعه رواج می‌یافت، تصمیم گرفتم تا در سایه منطق در خصوص تأثیرات و ذی وجوه بودن دین اسلام کتابی را بنویسم. من این دو اثر و آثار دیگرم را با این هدف دنبال می‌کردم که نشان دهم دین اسلام، دینی است که به تمام امور و ابعاد انسانی توجه دارد و به انسان از جهات مختلف توجه می‌کند و اینکه اسلام دینی است که به وحدت و همگرایی می‌اندیشد نه به تفرقه و اختلاف. در این راه تلاش کردم تا مفاهیم اسلامی با ابعاد سیاسی و اجتماعی آن بررسی شود که در محافل فرهنگی با اقبال خوبی مواجه شد و مردم نیز به مطالعه آنها توجه زیادی نشان دادند. همچنان که در سطح کشورهای اسلامی نیز استقبال شد و علما، پژوهشگران و متفکران جهان اسلام نیز آن آثار را در رد و مقابله با آرا و دیدگاه‌های کمونیستی و ارائه اندیشه‌های اسلامی، موفق ارزیابی کردند.

○ بیشترین توجه مردم به کدام یک از آثار شما بود؟

کتاب‌العمل و حقوق‌العامل فی‌الاسلام با توجه به ماهیت بحثش در زمان گسترش کمونیسم دارای بیشترین مخاطب بود و در محافل فرهنگی اسلامی عراق دارای بازتاب فراوانی بود. بعد از آن کتاب النظام التربوی فی الاسلام نیز از زمان انتشارش مورد توجه محققان و پژوهشگران قرار گرفت. پیش از تالیف این آثار مطالعات فراوانی در خصوص کمونیسم داشتم و سعی کردم از تعصب و یک‌جانبه‌گرایی پرهیز کنم و نشان دهم که این مکتب در آینده با فروپاشی

اصول و ادبیات عرب پرداخت و آثار ارزشمندی تألیف کرد. ایشان انسان بانقوایی بود که هر انسانی مجذوب سلوک و رفتارش می‌شد. با شهید محمدباقر صدر نیز از طریق برادرم شیخ‌هادی مراوداتی داشتم و از دیدگاه‌های وی در برخی آثارم بهره برده‌ام. با سید حسن امین که سال گذشته درگذشت، ارتباط داشتیم و ایشان در دایرة‌المعارف‌الاسلامیه مقالاتی از بنده منتشر کرد. همچنین در نجف نیز با علما و طلاب در ارتباط بودیم و در بحث‌های دینی مخفیانه شرکت می‌کردیم.

○ کشور عراق در زمینه شعر و ادب در جهان عرب جایگاه ویژه‌ای دارد و بیشتر علما و بزرگان دینی عراق به این حوزه توجه خاصی داشته‌اند، آیا شما در زمینه ادبیات و شعر نیز فعال بوده‌اید؟

بنده حتی یک بیت شعر هم نسرده‌ام، اما اشعار بسیاری را از بر کرده‌ام و در زمینه‌های مختلف ادبی آثار بسیاری را خوانده‌ام. کسانی که آثار، دیدگاه‌ها و آرای آنها را همیشه مطالعه کرده‌ام؛ عباس محمود العقاد، طه حسین و احمد حسن الزیات هستند.

○ فضای نشر عراق در زمان سلطه صدام چگونه بود؟

چنان‌که پیش از این اشاره کردم، سانسور و نظارت شدیدی بر چاپخانه‌ها و نشر عراق حاکم بود و این شرایط باعث می‌شد که نویسندگان و علمای دینی یا به خارج از عراق فرار کنند و در خارج به فعالیت علمی بپردازند یا به دلایل دیگر در عراق بمانند و از فعالیت علمی آشکار پرهیز کنند. این مسئله، تنها شامل آثار دینی نبود، حتی ادیبان و نویسندگان عراقی نیز به طور عمده آثارشان را در کشورهای دیگر منتشر می‌کردند. هر چند که نظارت بر این حوزه و دیگر علوم کمتر بود. اما نشر آثار دینی شیعه ممکن نبود و ما برای انتشار آثارمان به برخی چاپخانه‌ها پول می‌دادیم که آثار ما را منتشر کنند و نام مؤسسات نشر لبنان، دمشق، قاهره و مانند آن را می‌آوردیم تا آثار منتشره ضبط نشود. بزرگ‌ترین چاپخانه‌های عراق، در اختیار حزب بعث بود که آثار و کتاب‌های این حزب و حکومت را چاپ و منتشر می‌کرد.

بر حوزه علمیه نجف نظارت شدیدی بود و صدام توجه زیادی به این مرکز داشت و نزدیک به ۱۸۰ پلیس و جاسوس از مزدوران صدام در این حوزه بر تمام رفت و آمدهای رجال دین و علما و فعالیت‌شان نظارت داشتند. در حال حاضر، بعد از سقوط صدام، بسیاری از جوانان عراقی به حوزه علمیه نجف روی آورده‌اند و با وجود مشکلات، امیدواریم این حوزه که زمانی بزرگ‌ترین مرکز علوم دینی شیعه بود، دوباره جایگاه خود را بیابد. چرا که در حال حاضر استادان و علمای راحت‌تر از گذشته به این حوزه رفت و آمد می‌کنند و به تدریس و آموزش طلاب می‌پردازند. پیش از این مراجع به تدریس و تعلیم توجهی نداشتند زیرا پیامد آن یا کشته شدن یا زندانی شدن آنان بود.

○ در خصوص حوزه علمیه قم چه دیدگاهی دارید. آیا با توجه به بی‌رونقی حوزه نجف، این مرکز توانسته خواسته‌ها را بر آورده کند یا خیر؟

حوزه علمیه قم از جهت علمی در ایران و جهان اسلام و عرب پیشگام است و در توسعه و ترقی علوم دینی شیعه نقش انکارناپذیری دارد. بعد از بازگشتم به نجف در این باره مقاله و یادداشتی خواهم نوشت. این را هم بگویم که پسر من شیخ مهدی از ۲۳ سال پیش تاکنون در حوزه علمیه قم مشغول تحصیل علم است که به دلایل مختلف از آن زمان تاکنون او راندریده بودم.

○ از اینکه در این گفت‌وگو شرکت کردید، سپاسگزارم.

علم و اندیشه بنا نهاد و جوانان را برای حضور در این مرکز و تحصیل علم و اخلاق تشویق می‌کرد و نزدیک به دویست دانشمند از این مرکز فارغ‌التحصیل شدند که به تفصیل درباره این مرکز، حضور امام در آن و زندگی علمی ایشان بحث شده است. از مباحث دیگر این بخش بررسی و تحلیل اثر ارزشمند ایشان رساله‌الحقوق است که از آثار برجسته اسلامی درباره اسلام و حقوق اسلامی به شمار می‌آید و نیز صحیفه سجادیه که به انجیل آل محمد (ص) معروف است. حیات امام حسن (ع) اولین بخش این مجموعه است که در آن به طور مشروح درباره زندگی ایشان و تاریخ و حوادث آن دوره و مسئله بیعت امام حسن (ع) بحث کرده‌ام. در یازدهمجلد نیز به زندگی امام امیرالمؤمنین علی (ع) پرداخته‌ام و تلاش کرده‌ام جوانب و ابعاد زندگی آن حضرت را که مورد توجه متفکران جهان بوده، بررسی کنم.

○ هم‌اکنون چه آثاری در دست تالیف و انتشار دارید؟

درباره سیره و حیات پیامبر عظیم‌الشان اسلام‌اثری در دست تالیف دارم که در آینده‌ای نزدیک منتشر خواهد شد. همچنین ضمیمه و پیوستی درباره حیات و قیام امام حسین (ع) که بیشتر اشاره کردم، آماده چاپ دارم. افزون بر این دو شرح، حاشیه‌ای بر صحیفه سجادیه نگاشته‌ام که به زودی منتشر می‌شود.

○ با توجه به حضور دائمی شما در عراق و نرفتن به کشورهای دیگر، از چه منابع و کتابخانه‌هایی در تالیف آثارتان بهره برده‌اید؟

منابع در تالیف مجموعه سیره‌الائمة‌الطاهرین علیهم‌السلام، در پایان این اثر به صورت نمایه آمده است که بالغ بر صدها اثر و منبع است. در تالیف این اثر، قبل از اینکه کتابخانه خود را راه‌اندازی کنم، از کتابخانه امام حسن (ع) در نجف اشرف که کتابخانه بزرگی است و از مهم‌ترین کتابخانه‌های جدید در نجف است و نسخه‌های خطی بسیاری دارد استفاده کردم. هر چند که از کتابخانه‌های دیگر مانند کتابخانه امیرالمؤمنین (ع) و در اواخر کار از کتابخانه سید حکیم و کتابخانه امام شیخ محمد حسین آل کاشف‌الغطاء بهره گرفتیم. با این هدف که بدون غلو و افراط و تفریط همه آثار و منابع موجود را مطالعه کنم و همه دیدگاه‌ها و نظریه‌ها را با توجه به صحت و سقم آنها در نظر بگیرم و بعد به فیش‌برداری و تالیف بپردازم.

○ کتابخانه‌های عراق در زمان صدام چه شرایطی داشت و بعد از سقوط صدام چه وضعیتی دارد (به خصوص درباره آثار دینی و شیعه)؟

کتابخانه‌های عراق به ویژه در دوران حکومت صدام چندان رونقی نداشت زیرا برای نشر آثار دینی به ویژه آثار شیعی ممانعت‌های بسیاری وجود داشت و این موضوع مانع رونق کتابخانه‌ها بود. اما در این کتابخانه‌ها نسخ خطی و آثار چلیپای قدیمی ارزشمندی وجود داشت. بزرگ‌ترین کتابخانه عراق، کتابخانه صدام بود با هزاران نسخه خطی و آثار نادر که در جهان عرب و اسلام بی‌نظیر بود که بعد از سقوط صدام غارت شد و از بین رفت. در نجف که مرکز علمی شیعه بود، به کتابخانه‌ها نظارت شدیدی می‌شد، هر چند که از آثار خطی و چاپی آنجا استفاده می‌شد.

○ شما با کدام یک از علما و دانشمندان دینی مراوداتی داشتید و ارتباطتان

با دیگران چگونه بود؟

استاد محمدطاهر شیخ‌الرازی در نجف از هم‌مدان و نزدیکانم بود که چهل سال در خانه‌نشست و به تحقیق و مطالعه در زمینه فقه، فلسفه جدید و قدیم،